

KÖRKÉP

Kultúra és társadalmi fejlődés

Közvéleményünk számára szinte közhely ma már, hogy a jelen és jövő társadalmi-gazdasági fejlődése szoros összefüggést mutat a kulturális fejlődéssel. Az intenzív fejlődési szakasz kibontakozásával párhuzamosan a további előrehaladásunk legfőbb hajtóereje csak a műveltebb, tevékenységét magasabb szintű munkakultúra alapján végző ember lehet. Két fontos tanulmánykötet jelent meg a közelmúltban, melyek e célok megvalósításának feltételrendszerét tekintik át: *Műveltségkép az ezredfordulón* és *Az ezredforduló iskolája*.

A Magyar Tudományos Akadémia a jövőnkért érzett felelőssége alapján, szervezőjévé vált annak a széles körű kutatómunkának, mely feltárta az ezredforduló időszakának várható műveltségigényét, kidolgozta azt a műveltségképet, melyet a jövő oktatási rendszerének, az oktatás tartalmának meg kell valósítania. Alapelvként szögezte le: „Az iskolai és általában mindenfajta nevelés társadalomátalakító hatása a fejlett szocializmus építésének idején minden korábbi korszakhoz képest ugrásszerűen megnő. Az iskola és társadalom viszonyában változatlanul fennáll ugyan az utóbbi meghatározó szerepe, de az iskola visszahatása a társadalomra egyre erőteljesebb és mind szélesebb körű”.

Az MTA elnöksége közoktatási bizottsága által kidolgozott műveltségkép alapját a korszerű, szilárd általános műveltség képezi. Csak ebben a korszerű, általános műveltségben gyökerező politikai műveltség jelenthet igazi orientációs képességet, és csak az erre épülő szakműveltség adhat tovább építhető szakképzettséget. Azok a fontos, hosszú távra szóló és manapság oly sokat hangoztatott célkitűzések, mint hatékonyság, termékstruktúra-átalakítás, rugalmas alkalmazkodás, innováció, minőség stb. csak olyan mértékben valósíthatók meg, amilyen mértékben rendelkezésünkre állnak azok az emberek, akik felkészültségük, műveltségük, az új iránti érzékenységük, kezdeményező-készségük alapján hordozói lehetnek ezeknek a folyamatoknak. E folyamatok kiteljesítői pedig a ma és a holnap iskoláiban ülnek, most és a közeljövőben szerzik meg azt a műveltséget, azokat az ismereteket, amelyek alapján az ezredforduló és az azt követő időszak munkásai, értelmiségei lesznek.

A tanulmánykötet két állásfoglalást tartalmaz (a távlati műveltség tartalmáról, és az iskola nevelő tevékenységének fejlesztéséről), továbbá hét tanulmányt. Mind az állásfoglalások, mind a tanulmányok mondanivalójukat rendkívüli tömörséggel és precízséggel fogalmazzák meg, tehát rövidített összefoglalásuk mindenképpen magában hordozza a torzítás veszélyét. Ezért ezek ismertetése helyett inkább a változások irányaira való rámutatást érdemes megkísérlni; az emberi tényező növekvő szerepe, a munkában a szellemi tevékenység fokozódó aránya, a me-rev, hierarchikus munkamegosztási, irányítási viszonyokat felváltó kooperatív formák és rendszerek megkövetelik és nélkülözhetetlené teszik a nyelvi és kommunikációs nevelés fejlesztését. A hatékony munkakapcsolatok kialakítása, az önálló ismeretszerzés és -feldolgozás egyre nagyobb jelentősége, de még a szocialista demokrácia tartalmasabbá tétele sem képzelhető el nélkülül; az informatika, számítástechnika térhódítása csak új-

szerű matematikai gondolkodásmód, problémamegoldó készség alapján bontakozhat ki; a társas kapcsolatok humanizálása és kultúraltábbá tétele, az önállóság és felelősség erősítése elképzelhetetlen a színvonalasabb erkölcsi, mentálhigiénés és esztétikai nevelés nélkül; általában erősödni kell a problémaérzékenységnek a problémák feltárására és kezelésére való készségnek, a vitakultúrának.

Alapvető jellemzője az ezredforduló műveltségképének, hogy korunkban, amikor az ismeretek hihetetlen gyorsasággal bővülnek, amikor az információk tömkelege zúdul az emberre, akkor a helytállás, tájékozódóképesség biztosításának egyetlen lehetősége a szilárd alpműveltség. Ezen a korszerű általános műveltségen bontakozhat ki a specializáció, ez segít befogadni az újabb és újabb ismereteket, ez eredményezi a nyitott, megújulásra, továbbépítésre képes személyiséget.

A Magyar Tudományos Akadémia által kidolgozott korszerű, a jövő irányába nyitott műveltséget csak a jelenleginél rugalmasabb, hatékonyabb, nevelési, képzési rendszer, a megújuló iskolarendszer képes kialakítani. A jelenlegi iskolarendszerünk kritikai elemzését és továbbfejlesztésének kérdéseit ismerhetjük meg *Az ezredforduló iskolája* című tanulmánykötetből.

A kötet elsősorban pedagógusok, művelődési vezetők számára készült, de hasznos és értékes olvasmány minden kulturális kérdés iránt érdeklődő ember számára.

A tanulmányok nem csak megállapításaikkal, javaslataikkal kelthetik fel az érdeklődést, hanem a vizsgálati módszereikkel, elemzési munkájukkal, problémakezelésükkel is.

A kötet bevezető tanulmánya köznevelésünk fejlődését történeti és nemzetközi összehasonlításban vizsgálja. Összegezi a szocialista kulturális forradalom köznevelési eredményeit, megállapítja, hogy oktatási rendszerünk hatékonysága lényegében megfelel a többi közepesen fejlett ipari állam szintjének, majd jelzi a jelenlegi iskolarendszer feszültségeit, tartalékainak fokozatos kimerülését.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy az általuk vázolt fejlesztési irányok és stratégia a lehetséges variánsok egyike. Ezért ezek részletes ismerete inkább csak a szakmai közvélemény számára érdekes. Mint tudjuk, az elmúlt évek során igen sok tanulmány foglalkozott az iskolarendszerünk problémáival: Gazsó Ferenc, Ferge Zsuzsa, Pataki Ferenc írásaival a *Valóság*, a *Szociológia*, a *Társadalmi Szemle* című folyóiratokban találkozhatunk. Ez a tanulmánykötet is, valamint az egyre több e témakörrel foglalkozó cikk, rádió- és tv-műsor bizonyítja, hogy a társadalom érdeklődése nagymértékben megnövekedett a közoktatás iránt. A közérdeklődés miatt is érdemes kitérni a kötet néhány fontos megállapítására és tanulságára.

Társadalmi, gazdasági fejlődésünk és a köznevelés összefüggéseit elemezve a szerzők megállapítják, napjainkban alapvető az a kérdés, hogy a dolgozó népesség mai műveltségi szintje és a jövő fejlődéséhez szükséges műveltségi színvonal miként viszonyul egymáshoz. Vizsgálataik alapján jelzik, hogy a kettő közt teljes megfelelés csak gazdasági stagnálás esetén jöhetne létre. A meg nem felelés létrejöhet úgy, hogy a műveltségi szint magasabb, vagy úgy, hogy ez alacsonyabb, mint ami az adott időszakban a társadalmi, gazdasági fejlődés igénye. Megállapítják, ha a társadalmi, gazdasági fejlődés intenzív szakaszában a dolgozók műveltségi szintje alacsonyabb a szükségesnél, „ez a fejlődés egyre nagyobb gátjává válik. A tan-

díjat az alacsonyabb szinten kihasználta, hamarabb tönkremenő gépek és a követelményeknél alacsonyabb színvonalú minőség formájában kell megfizetnünk”. Az intenzív szakaszban, a világgazdasághoz való rugalmas alkalmazkodás parancsoló szükségszerűsége idején „tudástöbbletre” lenne szükség. Ezzel szemben — állapítják meg a szerzők — azzal kell számolnunk: „*népünk tudástömege, tudásszintje és képezhetősége szembeszökően alacsonyabb lesz az intenzív fejlődés kibontakozásának időszakában, mint ami az optimális fejlődéshez szükséges lenne*”. Többek közt ez teszi elodázhatatlanná az új iskolarendszer kialakítását; ennek abból a tényből kell kiindulnia, hogy a köznevelés fejlődő rendszer, szervezete — tehát egy új iskolarendszer kialakítása nem egyszeri reformot, hanem folyamatos fejlesztést jelent. A fejlesztéshez elengedhetetlenül szükséges, hogy rendelkezünk azzal a korszerű műveltségképpel, amelyet az MTA kidolgozott és amelyet az iskolának ki kell alakítania. Ez szükséges, de nem elégséges feltétel: mert minden fejlesztési terv kialakításakor figyelembe kell venni a meglévő feltételrendszert is. Csak akkor valósulhat meg sikeresen a korszerűsítés, ha ismerjük a tárgyi és személyi feltételek jelenlegi szintjét, teherbíró-képességét, a tárgyi feltételek fejlesztésére fordítható anyagi erőket, a személyek (pedagógusok) megújulási képességét.

Mivel egy hatékonyabban működő, magasabb szintű képzettséget adó, a szocialista személyiségfejlesztés tartalmi, minőségi követelményeinek jobban megfelelő köznevelési rendszer kialakításához idő kell, s ezekre a személyiségjegyekre már ma is és a közeljövőben is egyre nagyobb az igény, ezért a szerzők a társadalmi, gazdasági igényeknek a kielégíthetőségét nem odazzák el egy-két évtizedre, hanem a jelenlegi keretek közt megoldható és megoldandó tennivalókra is utalnak: a köznevelés rendszerének integrálása már a jelenlegi intézményhálózattal is megindítható. „*Tantárgyblokkok és integrált tárgyak bevezetésével az általános műveltségi anyag kiépítése és befejezése a 16. életévig*”. „*A középfokú oktatás felkészültségét a középfokú oktatás általános művelés és a szakmai képzés új arányainak kialakításával és újfajta egybeszervezésével lehetséges enyhíteni*”. „*Távlatilag a szakképző szakasz részeként, megvalósításaként kezelhetők a különféle termelőhelyeken folyó képzések csakúgy, mint a szervezett közművelődési alkalmak*”.

Végül néhány olyan tényező bemutatásával kívánom zárni a tanulmánykötet ismertetését, amelyek nagy valószínűséggel előreláthatók az ezredforduló iskolájával kapcsolatban: a jövőben a 3—18 éves korosztályok intézményes nevelésével számolhatunk (általánosság válik az óvoda és a középfokú oktatás is); az általános műveltség szerepe, jelentősége meghatározóvá válik; az egységes általános műveltségre épülhet a szakképzés, ill. a műveltségi specializáció, a felsőfokú tanulásra való felkészülés; az iskola oktató-nevelő intézményből — e funkciót továbbfejlesztve, megőrizve — művelődésszervező intézménnyé válik.

A közoktatás helyzete, fejlesztése tömegeket közvetlenül érintő és jövőnk alakulását egyre erőteljesebben befolyásoló tényező egyaránt. Az ezredforduló iskolamodelljének kimunkálása és az új iskolarendszer folyamatos bevezetése csak a társadalomnak a kibontakozást segítő figyelmével, értő közreműködésével valósítható meg. (*Akadémiai és Tankönyvkiadó.*)

Szalánczy György

Az 1970-es évtized a magyar történelemben

Az utóbbi években egyre gyakrabban lehet olvasni olyan tanulmányokat, amelyek a közelmúlt történelmének sajátosságaival foglalkoznak. Lassanként egyre megszokottabb jelenséggé válik, hogy az egyes tudományágak kutatói egy vagy két évtized távlatában kísérelik meg magyarázni napjaink társadalmi, gazdasági törvényszerűségeit. E tény mellett ezért sem lehet elmenni, mert alapját olyan probléma képezi, amelynek esetleges elmélyülésével kell szembenéznünk. A múlt eseményeinek értelmezésében ugyanis nem csupán a jelen igazolására és a kételyek feloldására tett kísérleteket kell látnunk, hanem a társadalmi-gazdasági szerkezetváltozások előzményeinek, vagy éppenséggel kevéssé tudatosult kiindulópontjainak megismerését is. Ezért több szempontból is figyelemre méltónak látszanak azok a vizsgálódások, amelyek a közelebbi-távolabbi jövőben várható változásokat a múlt és a jelen — sokszor egymással szembenálló — összefüggéseiben tárják fel. Legutóbb a Magyar Tudományos Akadémia három társadalomtudományi osztálya vállalkozott arra, hogy együttes ülésen vitassa meg a hetvenes évtized szerepét és helyét a magyar történelemben. Mivel az elmúlt évtizednek nem egy feltáratlan jellemzője áll még mindig a közérdeklődés homlokterében, mindenképp örülnünk kell annak, hogy a Kossuth Könyvtár a fenti címmel rendezett vitaiülés anyagát szinte teljes terjedelmében megjelentette. Maga a kezdeményezés annál is inkább elismerésre méltó, mert az akadémiai vitában az adott tudományág és szakterület legjelesebb képviselői vettek részt. Így például *Berend T. Iván* gazdaságtörténész, *Bognár József* közgazdász, *Kulcsár Kálmán* szociológus, *Németh Lajos* művészettörténész.

Míg a kötet első részében azokkal az előadásokkal ismerkedhettünk meg, amelyek a strukturális váltás legjellemzőbb társadalmi-gazdasági összetevőit, előzményeit és ellentmondásait tárgyalják, a második részben — az említett szerzők tanulmányainál kevésbé komplex módon — a hetvenes évek ideológiai, nyelvi és művészeti jellegzetességeinek kialakulását és hatástörténeti elemzését követhetjük nyomon. Berend T. Iván és Bognár József tanulmányait olvasva világosodhat meg az olvasó számára az a tény, hogy a magyarországi gazdaságpolitikában a hatvanas évek második felében bontakozott ki a mindmáig érezhető korszakváltás. Az új alapelvek döntően abból a felismerésből fakadtak, hogy a további fejlődés — a munkaerő-tartalékok kimerülésével — lényegében csak a termelékenység fokozása révén érhető el, ez viszont feltétlenül megköveteli a gazdasági szempontok fokozatos érvényesítését. Ezért is kapott nagyobb súlyt az áru-gazdálkodás sajátosságainak figyelembevétele, s ezzel egyszersmind megindult egy viszonylagos gazdasági és társadalmi decentralizálás. A világgazdaságba és a világpiaci mozgásokba való bekapcsolódás következtében a külkereskedelem jelentősége éppúgy megnövekedett, mint a mezőgazdasági és a fogyasztási struktúra aránytalanságainak felszámolása, illetve mérséklése. A hetvenes évtizedben továbbfejlődött viszonyok között értéként, társadalmi feladatként egyre inkább az egyéni önállóság, döntési képesség és kezdeményező-készség kialakítása jelent meg. Mindezek hatására pedig létrejött a gazdasági tevékenységek olyan formája, amely kezdte kimunkálni a munkafegyelmet, a teljesítőképesség tulajdonságát, ezáltal az egyén gazdasági szemléletét, az előrelátó tervezés igényét és képességét. Csak hogy ez a kimunkálódás — mint az említett tanulmányokból

kitűnik —, nemegyszer számos elméleti buktató és útvesztés árán ment végbe. Noha például a munkaintenzitás növekedését az új jövedelempolitika elősegítette — éppen az anyagi ösztönzés jelentőségének felismerésével —, az életszínvonal egyenletes emelkedésben mégis számottevő aránytalanságok vehetők észre. Hiába szélesedtek a személyes alternatívák és egyéni mozgásképeségek, az egyes rétegek közötti gazdasági, társadalmi és kulturális aránytalanságokat mégsem sikerült felszámolni.

Mivel az anyagi-gazdasági fejlődés szorgalmazása mellett az emberi-közösségi értékek gyarapodását korántsem sikerült felgyorsítani, ha nem is egyik napról a másikra, de a hetvenes évtized távlatában az emberiközösségi kiterjedés konkrét programjainak visszaszorulása mindenképp észrevehető. A szocialista premisszák és az egyelőre még inkább csak nyomokban tapasztalható kezdeményezések, törekvések alapján is számolni kell azzal, hogy a gazdasági szemlélet bázisán az „áru-e a kultúra?” kérdése látványosan helyet kér magának. A képlet azonban távolról sem olyan egyszerű (s ezt éppen Hermann István és Németh Lajos tanulmányai erősítik meg), hogy akár a művészetben, akár a mindennapi életben valamely kezdeményezést egyértelműen csak az áru világához, vagy csak a kultúra világához kapcsolódónak lehessen tekinteni. Hiszen éppen a szocializmus átmeneti formáció jellegeből, továbbá — a világgazdasági összefüggések mellett — a létező szocialista társadalom elmaradott gazdasági alapról induló fejlődéséből következik, hogy az egyes egyén — a valódi közösségi értékek hiányában — jórészt a jövedelemszerzést célzó munkatevékenység helyét elötrébe. S ha ez a prioritás megannyira nyilvánvalóvá vált is, s amit gyakorta kárhoztatunk, semmiképpen sem szabad elfelejtenünk, hogy az átfogó szociális, valamint kulturális változtatások csak a rendelkezésre álló kapacitások egészének birtokában lehetségesek.

Míg a gazdasági-társadalmi korszakváltás jelei egyértelműen érezhetők a hetvenes évtizedben, addig az értékváltás — legalábbis az elemzett összefüggések alapján — egyáltalán nem következett be. A hetvenes évtized gazdasági fellendülésének ugyan óriási felszabadító hatása volt azokra a rétegekre, melyek változtatni akartak lakásvi-szonyaikon, életkörülményeiken (mind többen törekedtek a szükségesnek tartott és most elérhető közelségbe került javak — gépkocsi, nyaraló stb. — megszerzésére), de ez a hatás — a tárgyi kultúra bizonyos elemeinek megszerzésén túl — mégsem teremtette meg a szocialista érték szemléletet. A szocialista érték szemlélet hiányának kísérőjelensége egy — különösen a hetvenes években felerősödő — elbizonytalanodási, irányvesztési tendencia, amelynek számos tünetével lehet találkozni. Ilyen szimptomának tartható az a nemritkán tapasztalható „befeléfordulás”, amelynek most nem a magánéletben megjelenő válfajáról van szó, hanem arról a gyakorta előforduló jelenségről, amellyel elsősorban a művészetben találkozunk. Mind a képzőművészetben, mind a zeneművészetben észrevehető a pluralisztikus kísérletek álarcában jelentkező irányvesztés (lásd Németh Lajos, illetve Ujfalussy József tanulmányát). Az eredményesen orientáló értékmodellek hiánya abban is megmutatkozik, hogy különösen a hetvenes évek második felében többen korábbi, akkor bevált, de ma már anakronisztikus értékrend iránt éreznek nosztalgiát. Ez nyilvánul meg történelmünk, kultúránk előzményeinek bizonyos felértékelésében is, vagy ahogyan Pataki Ferenc írja, az identitás-keresés (a társadalmi és egyéni azonosságtudat) megannyi formájában. Mint ahogy ez a „felértékelés” vehető észre az olyan művészeti alkotások értékének dicséretében is, amelyek a spontaneitás, vagy az irracionális névben utasítják vissza a valóság, a társadalmi gyakorlat intellektuális ábrázolását.

A hetvenes évtized társadalmi, történelmi és művészeti jellegzetességeivel foglalkozó tanulmányokat olvasva amennyire kétségte-lenné vált, hogy egyazon problematikát különböző aspektusaiban, vagy egyazon aspektusában is eltérő eredménnyel lehet kutatni, éppoly kétségte-lenné vált az is, hogy a különböző kutatások eredményét nem lehet végső tényeknek tekinteni, hanem a további elméleti megfontolás tárgyává kell tennünk. Szokás persze azt állítani, hogy a történész — hasonlóképpen a történelmet vizsgáló közgazdászhoz és szociológushoz — csak akkor képes feltárni a társadalmi jelenségek való-ságos fejlődési folyamatát, ha kellő távlat áll rendelkezésére. Nemritkán még az a nézet is megfogalmazódik, hogy a jelenben ható tényezőket azért nem érdemes vizsgálat alá vetni, mert a kutatói „elfoglaltságot” egyszerűen nem lehet kiküszöbölni. Az 1970-es évtized a magyar történelemben című kötet minden szempontból eloszlatja ezt a kételyt. Nemcsak azért, mert az eltérő megközelítési módokból származó eredmények hasonló vég-következtetések kimondását érzékeltetik, hanem sokkal inkább azért, mert — mint ahogy az egyik előadásban is idézett Hauser Arnold írja — „az a pont, amelyről a történelmet szemléljük, korántsem történelmen kívüli; a múlt szemlélete magának a történelemnek a produktuma”. (*Kossuth Könyv-kaidó*, 1980.)

Kerékgyártó T. István

Kunszabó Ferenc:

Makacs maradandóság

Tíz év tizenkilenc írásának gyűjteménye ez a kötet. Jogos és hasznos visszapiantás egy pályaszakaszra, afféle önértékelés. „Még nincs baj, még semmi nincs veszve, de már latolgatni kezd, vajon mennyi időt herdált el eddig, S ha néha emiatt elkomorodik, vi-gaszthatja magát, hogy talán még van ide-je jóvátenni a tékozlást” — írja az előszó-ban önmagáról. Az olvasó azonban szeretné tárgyilagosan megítélni ezt a válogatást, nem ejtve szót Kunszabó ugyanezen időszakban megjelent jelentős munkáiról. Ezek a sorok viszont a tárgyilagos véleménymondást nehezítik: eleve nem találhat semmi nem tetszőt ebben a kötetben, ha nem akarja — mint ahogy természetesen nem akarja —, hogy esetleges fenntartásaiból egyenesen egy emberi élet tíz évének elherdálása, eltékozlása következzen. Ha Kunszabó hisz abban, hogy olyat csinál, amire ma szükség van, akkor a kérdést nem így kellene feltennie. Az viszont megválaszolható kérdés maradhat, hogy milyen a kötetbe gyűjtött írások szociológiai pontossága és mélysége, az emberi sorsok megrajzolásának hitelessége.

Kunszabó figyelmét elsősorban a mezőgazdasági termelés problémái, agrárpolitikai kérdések, falusi közösségek gondjai vonzzák.

A címadó *Makacs maradandóság* olyan összefoglaló írás a „maszekságról”, hogy tudományos dolgozathoz illő súllyal vehetnek figyelembe a döntésekben illetékes szervek.

Speciálisabb, konkrét termelési kérdésekkel is több írás foglalkozik: kutatás a paradicsom szárazanyag-tartalma ügyében, retek-termesztés, huzavona a málnatelepités körül, új gabonafaj kikísérletezéséről. De hiába érezhető Kunszabó odaadó figyelme, ahol nem találta meg ezekben a témákban a szociológiaiailag exponálható mozzanatokat, azokat nem kötetbe gyűjtendőnek érzi az olvasó. Az emberi sorsokra, életutakra figyelő portrék,

riportok között — a tsz-elnöktől a szocialista brigád vezetőjéig — a *Sem harag, sem félelem* és a *Torokrekedésig* hőseinek monológjai a legizgalmasabbak. (Lehetséges azonban, hogy csak a magamfajta ifjabb olvasót ragadja és döbent meg az, ahogyan és amilyenén alakította az elmúlt 50–70 év történelme a napi történések szintjén az emberi sorsokat.)

A *Kaláka* című riport ES-beli megjelenése után alaposan megmozgatta a közvéleményt. Azóta is visszaköszön az egyetlen házépítés kapcsán megjelenített társadalmi jelenség, például másodlagos elosztásnak nevezve. Ezen a téren már olyan társadalmi önismérettel rendelkezünk, hogy lassan nincs mit mondani róla. Nem csökkenti Kunszabó írásának értékét, ha a „kalákás” emberek élete más aspektusból vet fel újabb kérdéseket (pl. *Lugossy Köszönöm, megvagyunk*, vagy Berkovits *Lakihegyiek* című filmjének nézőpontjából.)

Tanyapolitikáról, kis községek összevonásáról, iskolák körzetesítéséről több szociográfijában beszél és beszélte Kunszabó. Az *Érte-vele* című írás visszafogott indulattal (pontokba szedett érvekkel) szól a tanyakérdéssel kapcsolatos sztereotípiákról minden külső segítség, szubjektív hang nélkül (nem véletlen, hogy nem riport formájában) bizonyítva Kunszabó valóságismeretét, oknyomozó szociográfusi képességét. Viszont az egész témakör nem fűződik egy közös szárn, nem látatja a különböző kis községek sorsában rejlő hasonlóságokat, összefüggéseket. Pedig a tanyák, tanyai iskolák, háztáji gazdaságok, kis falvak mai gondjait ugyanazon infrastruktúra, illetve annak ellentmondásai váltják ki. Az a gazdaságpolitikai szemlélet, amelyben a kommunális ellátás juttatásként — mint nem kifizetődő beruházás — kerül, vagy nem kerül vissza az elvont javakból, s amely nem számol a látenszen létező, és hosszú távon jól hasznosítható gazdasági-társadalmi törekvésekkel.

Kunszabó a makacs, küzdő embereket szereti. Sőt, a küzdést magát igenli. Attól függetlenül, hogy az heroikus harc, vagy mindennapi küszködés. Talán emiatt fordulhat elő, hogy egy-egy szituációja közhelyszerű; ugyanis minden ember dolgozik, próbálkozik, hol sikerrel, hol kudarcra. Kunszabó azonban nagy együttérzéssel hallgatja erről hőseit, olykor indokolatlanul hosszú monológokat rögzít (pedig riporteri be nem avatkozása lehetőséget ad a beszélőknek küzdelmes életük fordulatait mesélve az utólagos átértékelésre). Ahol nem elégszik meg a tények erejével, vagy nem bízik még az olvasó teljes együttérzésében — a megannyi küzdelem ellenére —, ott közbeszól, kommentál úgy, hogy érzelmileg emeli meg hőseit. (Az, hogy a *Sem harag, sem félelem* tényszerű és keserű nagy monológja után ilyen lírai hangnemben zárja a portrét: „...én ő vagyok már, ő meg belém költözött” — csak szépírói melléfogás lehet.)

A *Megszállott ember* többszörösen kitüntetett brigádvezetője valóban minden elismerést megérdemel, mert megfeszített, túlfeszített munkával egy szintén többszörösen kitüntetett szocialista brigádöt teremt. Eljen a küzdeni akarás, jöhetne a katarzis, ám — szinte véletlenszerűen — az írás utolsó oldalán derül ki, hogy brigádvezetőnk legfrissebb kitüntetésével szanatóriumi — két évvel ezelőtti kórházi — kezelésre szorult. Életének ezen mozzanatai azonban nem férnek be Kunszabó optikájába. Ezért oly egyszerű az írás utolsó sorában feltett kérdése is: „...valóban nem lesz képes csökkenteni a sebességet ez a megszállott ember?” Pedig az olvasót már jobban izgatja, hogy vajon miért csak így, ilyen áron lehet... stb.

A *Szokatlan történet* helyszíne egy tsz, témája egy vezetőknél már kiosztott, de a felsőbb szervek által visszafizetésre ítélt prímium körüli vita. Szigorúan koppannak a tények, hivatalos levélrészletek, szavazás eredmények kölcsönös kézmosások, felsőbb szervek packázásai, intrikák. Legfőbb mégis, ahogyan több száz emberből módszeresen irrogatják — értelmetlen szavaztatásokkal —

a demokratikus eljárásokkal szemben még létező hitüket és reményüket. „Különböztetve mindegy hogy szavaznak, a prímiumot mindenképpen vissza kell fizetni” — mondja egy járási vezető nyilvánosság előtt. „Minden komédiában ...van valami szomorú elem. Itt, szerintem, az a szívszorító, hogy e kijelentés után senki sem érdeklődte meg, mi is lenne hát akkor ennek a bohózatnak a célja, értelme?” Az olvasónak az értelme lázad: felháborodottabb annál, hogy csak szívszorító-nak találja a történéseket. A kudarcot valott, küzdelemben elbukott háromdiplomás, ma már zsákoló elnökhelyettesről Kunszabó evidens megoldásként fogadja — anélkül, hogy az olvasót meggyőzőn hitelességéről — a következő kijelentést: „...de amikor egyszerűségeim begorombultam, azóta odaengednek a munka vastagához is. Én még soha nem dolgoztam ilyen baráti, annyi erőt adó közösségben, mint most.” Kunszabó az elnökhelyettes már a veszteségrovatba írta, érdektelen, mert elégedett és nem küzd, több száz emberrel — akiknek bizonyára sok lehetőségük nem volt az áldemokratizmus ellen harcolni — nem azonosulhat, így az utolsó sorok most nem patetikusak, hanem súlytalanok téve az előző oldalak döbbenetes történéseit — könnyedén ironikusak: „...az emberek tudomásul vették, hogy hiába emelik fel a kezüket — és fölemelték.”

Ebben viszont van valami a népmesék naiv hősiességéből: „...no de oda se neki: ez is része szokott lenni a komédiának.” A *Megszállott ember* és a *Szokatlan történet* előbb felhasznált idézeteiből csak annyit következik, hogy az exponált problémamás, illetve más is lehetne, vagy másképpen is súlyozható lehetne, mint nála.

Kunszabó legjobb írásaiban problémacentrikus. Emberséges és elkötelezett maradhatna a szerző akkor is, ha nehezebben engedne a közvetlen, saját élmények sodró erejének, legalább akkor, amikor ezt az élményt az olvasónak közvetíteni maradéktalanul nem képes. Ha alkalmanként szigorúbb lenne, mind hősei, mind a káros társadalmi jelenségek megítélésében. Ez utóbbihoz az kellene — s anélkül, hogy túl elvontá, tudományoskodóvá válna —, hogy a szociológiai igényesség és pontosság érdekében „távolabbról” (is) figyelje a jelenségeket, bennük a hozzá közel álló embereket, sajátjává vált problémáikat. Tett már le ilyen köteteket az olvasók asztalára.

Adamik Mária

Berkovits György:

Terepszemle

Berkovits György eltökélten építkezik: a *Világváros határában* címét viselő kitérő könyvében a főváros körüli agglomerációról írt — a *Magyarország felfedezése* sorozat néhány más darabjától eltérően — valóban felfedezésértéki, mozgósító erejű szociográfiát. A *Lugossy Istvánnal* készített dokumentumfilmjében (*Lakihegyiek*) ugyancsak ezt a világot vizsgálja, a lét alatt élőket, a szegényeket faggatja szomorú életükről, egyszerű vágyaikról, verbális és vizuális tényekkel vágja mellbe a nézőt, aki eddig az össznépi jóllakottság mítoszának hívőjeként csak mint egzotikus furcsaság szemlélte a sufnilakokat, a társadalom peremére szorult embereket. Akik mellett egyébként Berkovits elkötelezte magát, tehetségét is felemelkedésük szolgálatában állította, dokumentális és szociális elkötelezettségű tényföltáró munkája e réteg helyzetének a javítását sürgeti. Új könyvében is.

A *Terepszemle* sok szereplője mintha egyenesen a *Világváros határában* lapjairól le-

pett volna át ebbe a könyvbe, s már ebben a tizenöt írást tartalmazó gyűjteményben panaszkodnának tovább, és a segítség reményében sorolják bajaikat. Ebben a világban ismeretlen fogalom az infrastruktúra, az egészséges életmód, a mobilitás... Itt nehezen, mostoha körülmények között élnek, küszködnek, még a fiataloktól is ilyeneket hallani: „Néha még vasárnap se főztem húst. Hét éve nem voltam moziban, és szórakozóhelyen.” Itt munkásszállásokon és szűkös albéletekben kallódnak a faluról jött vagy szökött, s a fővárosban csak nehéz, egészségtelen munkát talált lányok (*Főnögyári nők*): itt szűkös nyugdíjból tengődnek az öregek (*Özv. Horváthné*): innen csak a szegénység szívszorító üzeneteit tudja hozni az író (*Lakáséletrajzok*).

Berkovits hősei küzdenek, hadakoznak, fogcsikorgatva erőlködnek a méltóbb élet, a jobb lakás, a cigánytelepről való kitérés érdekében (*Csendes Józka*). Ezek a hősök azonban vereséget szenvednek, mert „nem áll melléjük senki, ezért fásultan belenyugodtak sorsukba. Irigyelhetik a mesék hőseit, akik mindig győznek, mert tudják, kikkel állnak szemben és van fegyverük. A valóság hőseinek sokszor ismeretlen erővel kell megküzdeniük, fegyvertelenül” (*Befejezetlen házak*). A *Terepszemle* hősei csakugyan fegyvertelenek a bürokratikus közönnyel, a körmönfont rendeletekkel, a mundeni becsületét mindennek fölé helyező és védelmező szervezetekkel szemben. Kiszolgáltatottak, velük még packázni is lehet, s ha mégsem nyugszanak bele mostoha sorsukba és vállalják a szélmalomharcot, küzdelmük végeredménye nem kétséges: „G. Józsefné vidám, sok beszédű asszony volt régen. Megváltozott: álmában kiáltozik, felriad, bevesz két nyugtatót. Magas lett a vérnyomása, indulatait nehezen tudja fékezni. Néha erős szívdobogást kap és elájul. Keze remeg. Hangosan kiabálva beszél, mintha mindenki süket lenne”. Persze akad olyan ember is, aki kifogyhatatlan leleménységgel seftel ügyeskedik, gyanús ügyletekbe bonyolódik, igazi „a jég hátán is megél”-típus, aki azt vallja: „Amikor negyvennyolc júniusában be kellett zárni a boltot, akkor azt mondtam, hogy nem leszek többet szegény ember, mert azt nagyon megutáltam.” (*„Dezsőkém”*)

A *Terepszemle* népes tablóján jöszerevével csak egyetlen hős van, aki győztes marad a porondon, egy fiatal szakmunkás, Kulcsár Gábor személyében, aki két írásnak is hőse (*Kiválasztás; Gábor*). Bár egy teszvizsgálat eredménye szerint nem éppen zseni ez a fiatalember, mégis lakáshoz jut, eretségi nélkül felveszik az egyetemre, és természetesen szép jövő előtt áll. Korunk hőse ő, akinél ugyan tagadhatatlanul vannak jobbak, okosabbak, rendesebbek a munkaadók mellett, mégsem azokat választották ki az egyetemre, a följebb kerülésre, talán mert nem elég jópofák, nem elég vagányok, nem eléggé mozgalmárok, nem elég törtető, talánylók, egyszerűen csak melósok, akiknek mag lehetősége mostohák a körülményeik, s akik azt hiszik, ezeket a rossz körülményeket csupán tisztességes munkájukkal is meg tudják javítani.

A hetvenes években tartott terepszemle során Berkovits György fontos dolgokat vett észre: a szegénységet, a szűkölködőket, akikkel szolidáris az író. Tyúpkerekben és részletkérdésekben harciaskodó, keménykedő szociográfiák után jólesett olvasni a *Terepszemle*ben az elfogulatlanul szigorú tekintettel fölmért ilyen magyar valóságról is. Berkovits makacs oknyomozása, kíméletlen igazmondása rendkívül vonzó: ő nem sikeres, mutatók művet akar létrehozni, hanem használni akar, segíteni az elesetteknek a méltó életért folytatott küzdelmükben. Így válik tette a szó, s ez csak úgy lehetséges, ha az elkötelezett író vígázó szemét a megismerni-felfedeztetni kívánt valóságra függeszti.

Körmendi Lajos

Feledy Gyula kiállításán

Talán még a tagolt beszédnél is ősbibb az a jel, amit az ember faággal húzott a porba: minden rajz elődje. A kisgyermek is így kezdi, bár már a civilizáció jóvoltából persze színes ceruzák kényeztetésében. De a gesztus az eredeti: nyomot húzni s hagyni, élvezni öntudatlanul is a marandó jel teremtését. Pszichológusok bonyolult vizsgálatokkal mutatták ki, hogy a gyermek rajzolás kedve, olykor egyenest éhsége, a lelkünk legmélyén, még a homo faber előtti rétegekben megülő játékosztóból fakad. S ennek kiegészítője az a gyönyörűség, amivel az elkészült nyomokban, jelekben a kisgyerek elgyönyörködik: a pszichológus önjutalmazó (self-rewarding) ösztönnek nevezte el.

Köztudott és sokat panasztolt tény: a kamasz-korra legkésőbb elúnik ez a boldog és öntudatlan rajzolás kedve. A magyarázat szerint ez egyfajta civilizációs környezeti ártalom következménye: a rajzzal szemben a társadalom fejlettségének képviselői szigorú követelményeket támasztanak. Hasonlítson, feleljen meg normáknak, előírásoknak, arány- és tervlatkodóknak, szabályoknak. Ezt azonban csak fáradságos tanulással lehet elérni: itt torpan meg a serdülőök többsége. Az a néhány, aki erre a fokra eljut, lehet hivatásos rajzoló: mint az építész, s minden mérnök és technikus. Mert a rajz mindmáig egyik legfontosabb közlésmódunk a tudományban és a technikában is.

S az a nagyon kevés, aki ezen is túl akar lépni, ha tud is, lesz a művész. Mert a rajz művésze csak abban különbözik a jó hivatásos rajzólótól, hogy mindent tud, csak egyet nem: megfedkezni a gyermekkorából benne rekedt játékosztóból és önjutalmazó ösztönről. Kicsiben végigcsinálja az emberiség rajzkultúrájának több évezredes történelmét: a barlangfalra karcolt vagy anyagröggel húzott és hitelesen, végül is csak az ösztönökkel értelmezhető rajzoktól egészen a reneszánsz komoly rajzáig s azon is túl; egészen addig, amíg korunkra a rajz újra elnyeri a modern művészetben beteljesülő szabadságát. Idestova másfél évszázada tart a rajz újbóli felszabadulása, a tudományának fittyet hányó s az értelem kifejezésében kiteljesedő művészi magatartás fokozatos elismertetése. Ma a művésze a jog, hogy minden csináljon a rajzzal — ha meg tudja csinálni.

Feledy Gyula igazi rajzoló. Nemesak azért, mert lapjait nézegetve önkéntelenül is arra gondol az ember, hogy vonalaiban és foltjaiban, faktúráiban és kombinációiban ott rejlik ennek az egész rajzi kultúrának minden fontos eleme, úgy ahogy megélté és megszervezte minden fázisát a maga sorsában, a sajozsentpéteri bányászgyerek firkálásától a népi kollégista főiskolás sziszifuszi munkáján át egészen a külföldön tanuló és világot látó művészelőtt mohó, felfedező, kalandjáró. Hanem azért is, mert az igazi rajzművészek fajtájából való — s nekem ezért igazán kedves. Megmagyarázom: vannak nagy rajzművészek, akik számomra érthetetlen önkörölközéssel szűkítik le világukat, például csak embert és lovat rajzolnak. Ezekről én mindig idegenkedtem kissé. Számomra a rajz mesterei közül azok a legkedvesebbek, akik mindent lerajzolnak, mint Katsushika Hokusai vagy Paul Klee. Ahogy az öreg japán magát nevezte: a rajz bolondja. S ezek közé a mohó, világot faló rajzművészek közé tartozik Feledy Gyula is, aki a tájat is, de a Bartók-muzsika tragikus érzelmi viharait is rajzban mondja el. S eljátszik egy motívummal, végig a skálán az önfeledten és hűségesen ábrázoló rajzolt egészen az önkifejező, vallomásos vagy épp nagyon is tudatos vonal- s foltkombinációból épült kompozícióig. S rajzaiban mindig együtt van a művész erőfeszítése és a gyermek önjutalmazó és játékos gesztusa. Hiszem, hogy önköben is ez fog rajzait láttán rezonálni.

Miklós Pál

(Elhangzott a kiállítás megnyitóján Salgótarjában, 1981. június 13-án)

Csohány Kálmán kiállításán

Pár éve csupán, hogy Pásztón egy kiállítás megnyitóján Solyomár Pistával elkísértek egy darabon. S egy nagy öblü kongót (itténi nyelven: kolompot) adtam Kálmánnak ajándékba — jelképesen, az Elölmenőnek, gondoltam —, s azóta mindketten elmentek...

Most itt, mint amikor a számadó juhász drakába tereli a nyáját, s hazajöve a hegyről, számadásra készen leszámolja, mondván, „itt a kész leltár”, itt van a művekben számadása, felelőssége, s kiviláglik a csúcs. Csohány Kálmáné, a kétszeres Munkácsy-díjas, több hazai és nemzetközi díj tulajdonosáé, a Magyar Népköltésárság érdemes művészeé, akinek nincs egyetlen tévedése, aki szelplőtelenül érkezett haza, ide, ahol mindig mindenki hazavárta — a Palócfőldre. Hát ime itt van, véglegesen hazaekezett!

A szocializmus humánnumtartalmából talán egyetlen művész sem mondott ki többet nála, senki nem igazolta tisztában a „fényes szelék” küldetését, mint ő. Igazolja itt a művekben a rend, amiben azért kellett, sokszor verejtékes ingben, vissza-visszajárni, mert mindig a Messziről kellett Mához igazítani sok alkalmat. A pásztói emberek groteszk, elnyomított hátú igazát is, azért, hogy a manák nagyobb igaza legyen, hogy tükörképpé és felkiáltójellé válhassanak a ringó búzatábla, a vészfeketén keringő varjúcsapat, a sokszor bezárt kapuk, a Dózsa György-i figurák, kiszáradt füzek, előre megkoszorúzott kopjafák.

Küldetésadata most bomlik ki igazán, amikor a paraszti világ küldöttének szósólón robusztus ereje, pogány ikonokat idéző, sámánisztikus alázata és tápláló indulata ott villámlik a vonalak feszültségében, megépitve ebből a csak rá visszahatózó várat. Felrakta művészelete fundamentumát tiszta emberségtől, meghatározva a magyar grafikanak egy iskolát teremtő, jellemző vonulatát, a népi világból eredeztetett, a csak rajzzal elmondható, a szinte megfoghatatlant, az emberi lélek makulátlan természetességét. Mintha az ősök vezetnék a kezét a nagy belső törvényhez... akár a népdalban...

Soha nem komolytalan ötletek! Erre nem volt ideje, mint aki tudja, nem méltó hozzá: neki más dolga van a világban! Nem számolhat a divatokkal, a máshová kacsingatókkal; tudatosan vállalja az értők közegét, a népet.

A kovász szerepét töltötte be honi művészetünkben. Úgy volt új és úgy modern, hogy a manák merített, adott emberi példát. Olyan uton haladt, ahol csillagok kísérik a népdalt éneklőt, a széles csapáson pásztorbottal járót. Mert püspökként járt népi ügyünkben e felkent prófétája a művészetnek, mestere a kevés vonallal is nagy születésnek — ez értelmet és érzelmeket indító egyszerre!

Mint a pásztói hegyoldalon szóló tilinkó — túlhangzott határainkon, s túlhangzik legegyszerűbb hangszere: a rajz, a szűkbeszédű, a sokatmondóan tartalmas, egyszálmagát jelentő zenekar, fekete-fehérben is az összes színhangszereket magában hordva, megszólaltatva a népi-nemzeti felelősséget. S ebben mindvégig elköltelezeten állhatatos maradt.

Az élet is rendezé most a maga dolgát! Emel törvényt, megbékít soha okot nem adó nehezteléseket, eloszlát „mítudomén miért” haragokat... S milyen nehéz ez a szomorúság most nekem is, hiszen földije úgy vagyok, hogy idvetett véletlen sorsom, „mítudomén milyen” törvény szerint; rokona pedig úgy vagyok, hogy azokat éneklek meg én is, akiktől tisztán buzog a forrás, hogy sokan ihassunk belőle tenyészszámra.

Csohány Kálmán példa a nagy lelki udvartartásban is. Nagy szíve, mint kiterített virágos abrosz, tiszta asztalon. Az asztal fény-napudvarából, nemzedékéből, Nagy László, Kormos István, Váci Mihály, Simon István, Sós Imre, s még sokan már elmentek. Csohány is velük tart immár, ő, aki a grafikát képviselte ennél az asztalnál az urbanus Kondor Béla mellett (együtt az urbanus és a népies, mert itt nincs és nem volt ellentét: milyen egészenesen tudták a dolgukat és tették a nemzeti értékeremtést, s adták az emberileg-művészi leg többet tehető a felszabadulás utáni grafika-legendát!!!) Tudatosan tette magánügyét közüggé, tudta, hogy kikkel micsoda köze van: azaz olyan alkotói magatartás érhető itt tetten, ahol a felelőség nyilvánvaló.

Csohány Kálmánnál cél szerint szerveződött a teremtés. Azzal a hittel, hogy visszafelé is álmodhat az ember. Nem kellett kitalálni sosem volt világokat, mert adott volt a telvény példaként Pásztón, ahová az álmodozásokban vissza lehet térni, mitöbb, ebből művészeti-nemzeti programot is lehet kovászolni, a forradalmi változás érdekében csillagot álmodni, hogy a nagy történelmi változás érdekeink szerinti folyamatán belül szóljon a harang!

A kép és a jelentés itt egybeesik, még akkor is ha kezdete egy folyamatnak, ha tudjuk is, az anygal karddal, a zárt ablak úgy szól hozzánk nekünk, hogy valóban figyelmeztet a tragédiára, ami balladában is igaz: „megeshel”, „bekövetkezhethet”. Össze nem tartozó dolgok is énekelhetők tehát, a dallam mégis összefog, a vonal rendbe teremt — s azáltal máris igaz viszonylat születik.

A folklór kincsei — a magasművészet megteremkenyítő májusi esője. Ha bánj tud vele, aki mestere, aki tudja, hogy nem a cicomával, nem a csecsés cifrasággal, hanem a tiszta renddel gazdálkodik, amiből megszülethetik a valódi. Mert köze van hozzá! (Hiszen hát a polgári avantgard is felhasználja, mi több, kérkedik vele szerte a világban, de a látni tudó igazolhatja, hogy az csak motívum és nem „ölelés virágporban!”)

Csohány Kálmán viszonya a folklórhoz, a valóságához: való, leélt és újratehermett viszony, a valóságból eredeztetett; mondhatnám, természetese volt, népi alaptermészet. S ez lett korszerű és modern. Műveiben bizonyítva a mában is igaz. Szürrealista átirással szabadon röptetik figuráit a levegőben, s itt úgy szedhető az égen kötényt számra a csillag, mint a virág a réten.

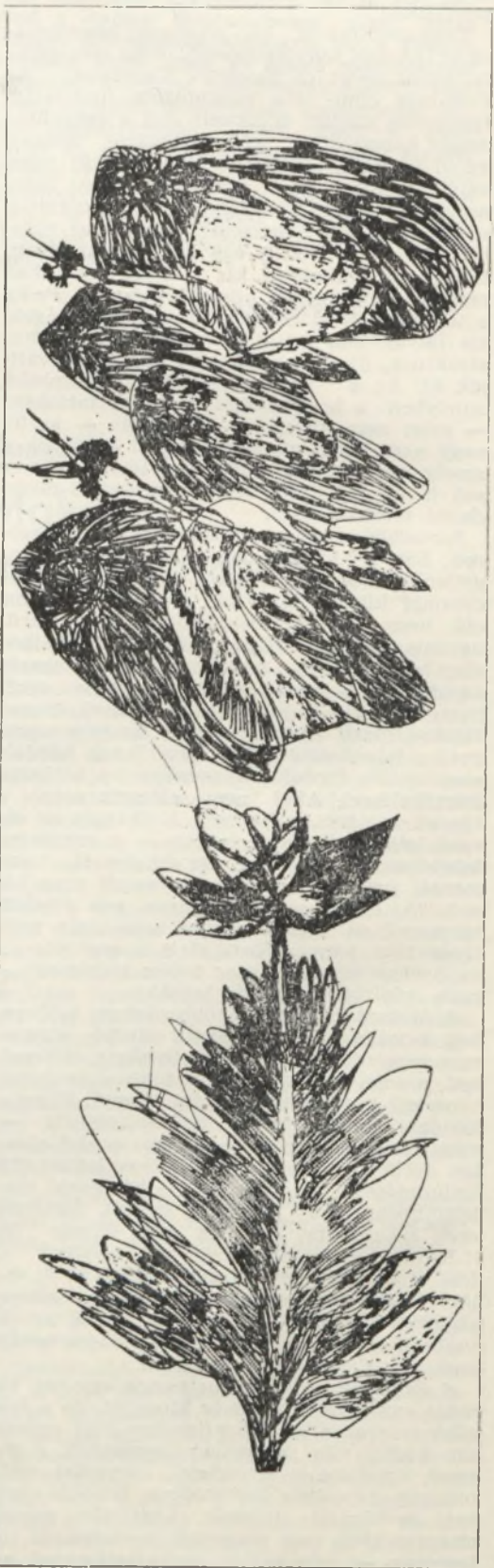
Hát itt vagy, Kálmán. Te mesebeli tarisznyás, Te „előlmenő”! A mütörténeti tudomány dolga, hogy igazán vegye számba a leltárt; mi köszönhetünk, s köszönjük, hogy szaporítottad a Mikszáth, Madách utáni sort, hogy általad is szaporább a palócföldi szívdobogás. S majd tudjuk, mi a teendőnk; jól sáfárkodni teremtett kincsiddel, melyekben a tiszta, csillagléptű alázat és a krisztálytiszta embersége a szó — Juhász Ferenczel

szóva: „Mi tudjuk: az ember dolga kiteljesülni a tisztaságban. Es kegyetlennek lenni a fölmelegasztalásban. Nem sírva ökrezenzeni döggig-zabáltan, s életért könyörögni a bomlásban, ön-árulásban. Az ember dolga: hogy embernek lenni érdem, hogy végső-bátor legyen az elrendelésében, az elhullásban és fölcemledésben és / nem hihetünk másban, csak a küldetésben.”

S most menjenek csillagnézőbe, nézzék a műveket! S ha Pásztón járnak, a templom mellettí sírnál köszöntés virággal! „Ott csak a teste” — munkái a magyar kultúra fellegvárában, beteljesedetten, mindig nagy szívvel visszaköszönnek. Eltöni őket nemzeti büszkeségünk és kötelességünk.

Czinko Ferenc

(Elhangzott Csohány Kálmán 1981. május 31-én Salgótarjában rendezett kiállításán.)

1948

C. M. M.